

اثربخشی آموزش سواد رسانه‌ای بر کاهش اضطراب اطلاعاتی

دانشجویان دانشگاه تبریز

دکتر علی ایمانزاده[✉]، دکتر جواد کریمی*، فاطمه فرجه‌پور بناب**

چکیده

پژوهش حاضر که اثربخشی آموزش سواد رسانه‌ای را بر کاهش اضطراب اطلاعاتی دانشجویان دانشگاه تبریز مورد بررسی قرار داده، پژوهشی نیمه‌آزمایشی با طرح پیش‌آزمون و پس‌آزمون همراه با گروه گواه بوده است. جامعه پژوهش را کلیه دانشجویان دانشگاه تبریز تشکیل می‌دهند که از میان آنها ۳۰ نفر به صورت تصادفی در دو گروه آزمایشی (۱۵ نفر) و کنترل (۱۵ نفر) انتخاب شده‌اند. ابزار پرسشنامه محقق‌ساخته اضطراب اطلاعاتی به‌عنوان پیش‌آزمون - پس‌آزمون مورد استفاده قرار گرفته و برنامه آموزشی طراحی شده به‌عنوان متغیر مستقل، در ۹ جلسه ۲ ساعته، هفته‌ای دو جلسه اجرا شده است. در نهایت نیز داده‌ها با استفاده از تحلیل کواریانس و در نرم‌افزار SPSS مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. در تحلیل داده‌ها از آزمون تحلیل کواریانس تک‌متغیره و چندمتغیری استفاده شده است. نتایج، کاهش معنادار میانگین نمرات پس‌آزمون اضطراب اطلاعاتی گروه آزمایشی را در مقایسه با نمرات گروه کنترل نشان می‌دهد. به‌طور کلی، آموزش سواد رسانه‌ای در سطح معناداری سبب کاهش اضطراب اطلاعاتی و مؤلفه‌های آن شده است؛ از این رو، پیشنهاد می‌شود که آموزش سواد رسانه‌ای بیشتر از پیش مورد توجه مسئولان و سیاستگذاران آموزشی قرار گیرد.

کلید واژه‌ها: سواد، سواد رسانه‌ای، اضطراب اطلاعاتی، دانشجویان دانشگاه تبریز

✉ نویسنده مسئول: دکترای فلسفه تعلیم و تربیت، دانشیار دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

Email: aliimanzadeh@yahoo.com

* دکترای مشاوره، استادیار دانشگاه ملایر، همدان، ایران

** کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

تاریخ دریافت: ۹۸/۲/۲۴ پذیرش نهایی: ۹۸/۵/۷

DOI: 10.22082/CR.2019.107908.1837

مقدمه

در عصر حاضر، زندگی با انواع رسانه‌ها و شکل‌های مختلف آنها احاطه شده و در واقع رسانه‌ها، تبدیل به بخشی از زندگی مردم دنیا شده‌اند. به‌طور معمول ادعا می‌شود که هرگونه تحول و انقلاب در رسانه‌های جمعی و ارتباطات، به بروز و ظهور عصر جدیدی می‌انجامد (مقصودی و واحد، ۱۳۹۷: ۱۸). دنیای امروز خواه‌ناخواه، در شرایط اشباع رسانه‌ای قرار دارد (مکلین^۱ و همکاران، ۲۰۱۶: ۱۳). در دهه‌های اخیر، مردم دنیا با پدیده فراگیر شدن رسانه‌های جمعی و پیشرفت فناوری‌های جدید ارتباطی در جامعه روبه‌رو شده‌اند؛ پدیده‌ای که توانسته است بخش زیادی از زندگی روزمره را در برگیرد و به‌عنوان مهم‌ترین راه ارتباطی افراد با جهان پیرامون به همه حوزه‌های خصوصی و عمومی زندگی اعم از دین، اخلاق، سیاست، اجتماع و فرهنگ رخنه کند. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که به‌طور میانگین، نزدیک به ۷۰ درصد از زمان روزانه افراد، صرف استفاده از رسانه‌ها می‌شود (یزدیان، ۱۳۹۱). فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در تحول و دگرگونی تمدن‌های بشری نقش مهمی ایفا کرده‌اند. یافته‌ها، اختراعات و اکتشافات، بی‌تردید زندگی بیشتر انسان‌ها را در سراسر جهان، مستقیم یا غیرمستقیم تغییر و یا دست‌کم تحت تأثیر قرار داده است. به‌گونه‌ای که در هر دوره، شیوه زندگی جدیدی ایجاد شده و به‌تدریج، برخوردها و ارتباطات اجتماعی و رفتارهای مربوط به آن، سنت‌ها، آداب و رسوم و به‌طور کلی، حیات و تمدن بشری، شکل نوینی را پذیرفته است (بهمنی و بوستانی، ۱۳۹۴: ۱۸۷). امروزه رسانه‌ها در برهه‌ای از زمان که به‌حق، عصر ارتباطات و انقلاب اطلاعات نامیده شده، تمام ابعاد زندگی انسان و تمام نقاط جهان را به تسخیر خود درآورده‌اند. دیگر کسی یا جایی را نمی‌توان یافت که از هجوم شگفت‌انگیز رسانه‌ها درامان مانده و آثارشان را به طریقی تجربه نکرده باشد به همین دلیل اغراق نیست اگر آنها را بخش اجتناب‌ناپذیر و جزء لازم و ضروری زندگی فردی و اجتماعی بدانیم. گستردگی کاربرد و نقش رسانه‌ها تصور دنیای امروز را بدون حضور

---

1. McLean

آنها بسیار مشکل و حتی غیرممکن ساخته است، به گونه‌ای که دیگر نمی‌توان حضور و نفوذشان را نادیده گرفت، البته نیاز روزافزون آدمیان به اطلاعات، در دوره‌ای که جمعیت روزبه‌روز، بیشتر و پراکنده‌تر و وابستگی تنگ‌تر می‌شود، این رشد سرسام‌آور را تا حد زیادی توجیه می‌کند. فناوری‌های نوین اطلاعاتی و ارتباطی که زمانی فعالیتشان محدود به چارچوب مرزها بود، اکنون قدم را از مرزهای ملی فراتر می‌گذارند و به‌سادگی، حجم عظیمی از اطلاعات را در اختیار همگان قرار می‌دهند. رایانه، ماهواره، تلویزیون، تلفن‌های معمولی و سیار، رادیو و... مرزهایی را که زمانی، افراد و فرهنگ‌های متفاوت جهانی را از نظر جغرافیایی، اقتصادی و سیاسی جدا می‌کردند، در عمل از بین برده‌اند. به عبارت بهتر، ما اکنون در عصری به‌هم‌پیوسته زندگی می‌کنیم، عصری که مردم سراسر جهان در نظم اطلاعاتی واحدی مشارکت دارند و این وضع تا حد زیادی، ناشی از برد بین‌المللی ارتباطات مدرن است (گیدنز، ترجمه چاوشیان، ۱۳۸۹: ۱۲۹). امروزه انسان‌ها انواع مختلفی از رسانه‌ها را در اطراف خود می‌بینند که ارائه‌دهنده حجم فزاینده‌ای از اطلاعات - بازی و سرگرمی تا اخبار و رویدادهای مهم‌اند. بعید نیست که انسان امروزی را انسان رسانه‌ای و فرهنگ جدید را محصول تبلیغات و سایل ارتباط جمعی بدانیم. انسان‌های امروز در معرض نهادهای رسانه‌ای متولد می‌شوند و می‌اندیشند، دنیا را از این رهگذر می‌شناسند و رفتارهای خود را بر اساس الگوهای برگرفته از کتاب، مجله، ماهواره، اینترنت و ... سامان می‌دهند. گستردگی حضور رسانه‌ها در دنیای امروز بیش از هر زمان دیگر، موضوع چگونگی استفاده از آنها را مورد توجه قرار می‌دهد. رسانه‌ها این قابلیت را دارند که از یک‌سو، با در اختیار گذاشتن انبوهی از اطلاعات و داده‌های مفید، نقشی مؤثر در هدایت انسان به سوی زندگی دلخواه او داشته باشند و از سوی دیگر، در صورت استفاده نادرست و ناآگاهانه، سیری قهقرایی را رقم بزنند. بنابراین، استفاده از آنها مستلزم برخورداری از اطلاعات، آگاهی و دانش کافی در زمینه بهره‌وری از پیام‌های رسانه‌ای است تا مخاطب، تحت تأثیر ارزش‌ها، ایدئولوژی‌ها و القانات خاص رسانه‌ای قرار نگیرد، امری که به

معنی مجهز شدن به سواد رسانه‌ای به‌عنوان مهارتی حیاتی است. داشتن موضع انتقادی در مواجهه با پیام‌هایی که رسانه‌ها منتشر می‌کنند، مخاطبان را از حالت منفعل و پذیرا به افرادی فعال، پویا و انتخاب‌گر تبدیل می‌کند و توانایی گزینش هوشمندانه پیام‌ها را به آنان می‌دهد. سواد رسانه‌ای می‌کوشد خواندن سطرهای نانوخته رسانه‌های نوشتاری، تماشای پلان‌های به‌نمایش درنیامده یا شنیدن صداها پخش نشده از رسانه‌های الکترونیک را به مخاطبان بیاموزد. سواد رسانه‌ای، قدرت درک نحوه کار رسانه‌ها و معنی‌سازی در آنهاست. اینکه چگونه سازماندهی می‌شوند و چگونه از آنها استفاده می‌شود. در این بمباران اطلاعاتی، برای آنکه انسان بتواند در یک جامعه رسانه‌ای شده، تعامل و ارتباط اجتماعی سالم، سازنده و مناسبی با رسانه‌ها داشته باشد، باید بتواند اشکال مختلف آنها را از یکدیگر تشخیص دهد و بداند در ارتباط با هر یک، سوالات اساسی و مفاهیم اصولی را چگونه مطرح کند تا به مخاطبی تک‌ساحت، ناتوان، مصرف‌کننده صرف و فاقد جسارت تبدیل نشود (بهمنی و بوستانی، ۱۳۹۴: ۱۹۳). در سال ۲۰۰۳ وزارت آموزش و پرورش فنلاند به‌منظور حمایت از کودکان به دنبال تغییر محیط رسانه‌ها و برنامه‌های رسانه‌ای بوده و اقداماتی را آغاز کرده است (کوتیلاین^۱ و کوپیانن^۲، ۲۰۱۴: ۳۳). سازمان جهانی یونسکو نیز اقدامات مؤثری را برای افزایش سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی صورت داده است که شامل روش‌های آموزشی و کارگاهی می‌شود. امروزه آموزش سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی به‌عنوان یادگیری مادام‌العمر مطرح است؛ به همین دلیل نیز در کشورهای مختلف و در تمامی مقاطع تحصیلی به آن پرداخته می‌شود (کرمی نامیوندی، ۱۳۹۵). تامن^۳، در تعریف سواد رسانه‌ای، آن را عبارت از توانایی تعبیر و ایجاد مفاهیم شخصی از صداها و شاید هزاران نماد آوایی و دیداری می‌داند که همه‌روزه از طریق تلویزیون، رادیو، رایانه، روزنامه، مجله و البته پیام‌های بازرگانی دریافت می‌شود (شجاعی و امیرپور، ۱۳۹۱: ۴۵). از نظر پاتر^۴ نیز

1. Kotilainen

2. Kupiainen

3. Thoman

4. Potter

سواد رسانه‌ای مجموعه‌ای از مهارت‌ها و دانشی است که ما فعالانه برای قرار گرفتن در معرض رسانه‌ها از آن استفاده می‌کنیم تا معنای پیام‌هایی را که رسانه‌ها ارائه می‌دهند، بهتر تحلیل و تفسیر کنیم (ترجمه کاوسی، ۱۳۸۵: ۱۴). از نظر پاتر، ابعاد سواد رسانه‌ای نقش مهمی در درک اهداف رسانه از سوی مخاطبان ایفا می‌کند. سواد رسانه‌ای الگویی چندعاملی است و ساختارهای دانش، منبع شخصی و وظایف پردازش اطلاعات، مهارت‌ها و توانایی‌ها از عوامل سواد رسانه‌ای هستند که پیوسته یکدیگر را پشتیبانی می‌کنند. ۴ بعد مدنظر پاتر عبارت‌اند از:

الف) بعد ادراکی: این بعد از سواد رسانه‌ای مربوط به دانش و اطلاعات قبلی مخاطبان نسبت به محتوای پیامی است که از یک رسانه خاص انتقال داده می‌شود. این اطلاعات در مغز مستقر هستند. بعد ادراکی حیطه‌ای است که به فرایندهای ذهنی و فکری مربوط می‌شود. شایستگی‌های ادراکی مجموعه‌ای از شناخت ساده نشانه‌ها تا درک پیچیده‌ترین پیام‌ها و کشف دلایل نحوه ارائه خاص آنها به وسیله یک رسانه را در برمی‌گیرد.

ب) بعد احساسی: به میزان پیامدهای احساسی مثبت یا منفی گفته می‌شود که مخاطبان نسبت به محتوای پیام رسانه‌ای خاصی قائل هستند. احساساتی همچون عشق، نفرت، خشم، شادی و ناامیدی، سردرگمی، تردید و دودلی.

ج) بعد زیبایی‌شناسی: این بعد از سواد رسانه‌ای، حاوی اطلاعاتی درباره روش و چگونگی تولید پیام است. این اطلاعات بنیانی، زمینه لازم را برای قضاوت مخاطبان در مورد نویسندگان، بازیگران، طراحان، نوازندگان، نورپردازان و ... بسته به اینکه پیام از چه رسانه‌ای انتقال داده می‌شود، فراهم می‌کنند و به‌طور کلی این بعد از سواد رسانه‌ای در داشتن دید نقادانه بسیار حایز اهمیت است.

د) بعد اخلاقی: این بعد از سواد رسانه‌ای که با ارزش‌های مخاطبان سروکار دارد، به تقویت آن می‌پردازد و شامل اطلاعاتی درباره ارزش‌هاست که در ضمیر و روح انسانی مستقر است. اطلاعات اخلاقی، ملاک و معیاری برای قضاوت درباره درست و غلط فراهم می‌کنند. ما درباره خوبی یا بدی شخصیت‌های یک داستان قضاوت می‌کنیم. هر

چه اطلاعات اخلاقی مان دقیق‌تر باشد، ارزش‌های نهفته در پیام‌های رسانه‌ای را با عمق بیشتری درک می‌کنیم و قضاوت‌هایمان درباره آن ارزش‌ها، دقیق‌تر و منطقی‌تر خواهد شد (سلیمان و همکاران، ۱۳۹۲: ۵۷).

از طرف دیگر، یکی از مسائلی که با ظهور شبکه‌های اجتماعی و رشد فضاهای ریزومی ظهور پیدا کرده و در حال گسترش است، اضطراب اطلاعاتی است (براون^۱ و داگوئید^۲، ۲۰۱۷: ۹۶). ترس و دلهره ناشی از فراوانی اطلاعات و فقدان نظم منطقی آن را اضطراب اطلاعاتی می‌نامند. مسئله اضطراب اطلاعاتی و اثرات مخرب آن بر افراد و سازمان‌ها از سال ۱۹۶۵ مطرح بوده است. به احتمال، سرفرانسیس بیکن^۳ برای اولین بار در سال ۱۹۱۵ این واژه را در کتاب پیشرفت یادگیری به کاربرد. بعدها عبارت اضطراب اطلاعاتی در کتاب پر فروش ریچارد وورمن که با همین عنوان به چاپ رسید، مطرح شد (گیرارد^۴ و آلیسون^۵، ۲۰۰۸: ۲۵). اضطراب اطلاعاتی می‌تواند افراد را در هر سطحی پریشان کند (وورمن^۶، ۱۹۸۹: ۸۵). زمینه به وجود آمدن مسائل، انتقال اطلاعات به شکل دیجیتال است. وضعیتی که در آن اطلاعات نه به شکل چاپی، بلکه به شکل دیجیتال در دسترس هستند. از دهه ۱۹۷۰ با افزایش اینترنت، از دهه ۱۹۹۰ با ظهور وب جهان گستر و در ادامه، به تدریج با ظهور ابزارهای شبکه‌های اجتماعی این وضعیت تشدید شده است. در نتیجه، مقدار زیادی اطلاعات و انواع منابع اطلاعاتی از طریق رسانه‌ها و کانال‌های مختلف ارتباطی در دسترس قرار گرفته‌اند. تنوع ارتباطات اطلاعاتی و حجم بالای اطلاعات در دسترس ریشه مشکلات است (باودن^۷ و رابینسون^۸، ۲۰۰۹: ۱۸۵). اضطراب اطلاعاتی را از اثرات سرریزی اطلاعات می‌دانند (هرتاج^۹، ۲۰۱۷: ۴۲). در اضطراب اطلاعاتی نوع اطلاعات اهمیتی ندارد و صرفاً مقدار اطلاعات مهم است (سچیک^{۱۰} و همکاران، ۱۹۹۰: ۱۹۹). اضطراب اطلاعاتی مربوط به

1. Brown

2. Duguid

3. Sir Feransis Beken

4. Girard

5. Allison

6. Wurman

7. Bawden

8. Robinson

9. Hartog

10. Schick

نگرش در مورد یافتن، انتخاب، پردازش، تفسیر، مدیریت و استفاده از اطلاعات است (کنهیم، ۲۰۰۱، ۱۱).

هدف از آموزش سواد رسانه‌ای کمک به دانشجویان است برای آنکه بتوانند عادت پرسشگری، تحقیق و پژوهش، توانایی و مهارت‌های بیانی خود را تقویت کنند و مهارت‌های لازم را برای برقراری ارتباطی متفکرانه و آگاهانه با رسانه، در عین نگاه دقیق، نقادانه و تحلیلی به پیام‌های رسانه‌ای فراهم آورند. از این منظر، سواد رسانه‌ای می‌تواند با برخورد هدفمند و نقد سازنده، ضمن ایجاد ارتباط دوسویه و مشارکت‌جویانه، حوزه آموزش را با تحولی جدی و جدید مواجه سازد، زیرا مخاطب دیگر منفعل نیست و ارتباط، جنبه دوسویه و تعاملی دارد. به این ترتیب، همسو با اهداف یاد شده، پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این پرسش اصلی پژوهشی است که آیا آموزش سواد رسانه‌ای می‌تواند در کاهش اضطراب اطلاعاتی دانشجویان دانشگاه تبریز اثربخش باشد یا خیر؟.

پیشینه پژوهش

شریفی و کرمی نامیوندی (۱۳۹۷) در پژوهشی خود نشان داده‌اند که ابعاد آموزش سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی شامل روش‌های آموزش، سطوح آموزش، تفکیک رسانه‌ها، تعیین جامعه هدف و محتوای آموزش است. جامعه هدف را معلمان و مربیان سازمان آموزش و پرورش تشکیل می‌دهند و تعیین این ابعاد نقش مهمی در ارتقای سطح سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی جامعه هدف دارد. عبدلی سلطان احمد و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهش خود به این نتیجه رسیده‌اند که آموزش سواد رسانه‌ای بر هر ۵ مهارت تفکر انتقادی (تحلیل، استنباط، ارزش‌یابی، استقرا و قیاس) در میان دانش‌آموزان مؤثر بوده است. قربانی و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهش خود نشان داده‌اند که آزمون (MLT-35) ساخته شده از روایی و اعتبار لازم برای سنجش سواد رسانه‌ای جوانان برخوردار است.

همت‌پور و نوروزی (۱۳۹۶) در پژوهش خود به این نتیجه رسیده‌اند که بین ابعاد سواد رسانه‌ای (استفاده هدفمند و گزیده‌تر از رسانه‌ها، ارزش‌یابی پیام، ترکیب پیام‌های مختلف، خلاصه‌سازی پیام‌های مختلف، مهارت‌های استفاده و آشنایی با رایانه و اینترنت) دانشجویان ارتباطات و روابط عمومی دانشگاه آزاد دماوند و دانشجویان علمی - کاربردی واحد ۵۵ تفاوت معناداری وجود دارد و به‌طور کلی، سطح سواد رسانه‌ای دانشجویان دانشگاه دماوند از دانشگاه علمی - کاربردی بیشتر است. فقیه‌آرام و ابراهیمی (۱۳۹۶) در پژوهش خود رابطه بین سواد رسانه‌ای و سواد اطلاعاتی با مهارت فراشناختی را مثبت و معنادار ارزیابی کرده‌اند. همچنین که نشان داده‌اند بین سواد رسانه‌ای و سواد اطلاعاتی با مؤلفه‌های خلاقیت یعنی سیالی، ابتکار، انعطاف‌پذیری و بسط رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. اسمعیل پونکی و همکاران (۱۳۹۵) بر اساس یافته‌های پژوهش خود، دریافتند که سطح سواد رسانه‌ای و سواد اطلاعاتی دانشجویان در حد مطلوب قرار دارد. بین پایگاه اقتصادی دانشجویان با متغیر سواد رسانه‌ای و ابعاد آن نیز رابطه معنادار و مستقیم دیده می‌شود. ولی پایگاه اجتماعی دانشجویان فقط با بعد توانایی برقراری ارتباط در متغیر سواد رسانه‌ای رابطه مستقیم دارد. نتایج پژوهش بلبلی و تربتی (۱۳۹۳) بیان می‌کند ابزارهای فناوری ارتباطی مورد مطالعه در این پژوهش ماهواره و اینترنت بوده‌اند و به‌واسطه امکاناتی که برای مخاطبان خود فراهم کرده‌اند، از جمله امکان دستیابی و سرعت دسترسی به اطلاعات، باعث رشد سواد رسانه‌ای آنان شده‌اند. به این ترتیب، مخاطب به‌واسطه بهره‌مندی از این فناوری‌ها، سریع‌تر از گذشته می‌تواند به حجم عظیمی از اطلاعات دسترسی پیدا کند و به همان نسبت هم راحت‌تر می‌تواند به‌گزینش اطلاعات پردازد و به صحت و سقم موضوعی پی‌ببرد یا از اعمال سانسور در یک موضوع اطلاع یابد و به لحاظ در دسترس قرار گرفتن پیام‌ها و اطلاعات متنوع از طریق ماهواره و اینترنت، سواد رسانه‌ای و توانمندی خود را در تحلیل و تفسیر پیام‌های ارتباطی افزایش دهد. اشرفی‌ریزی و همکاران (۱۳۹۲) در پژوهش خود این نتیجه رسیده‌اند که میانگین سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی دانشجویان

بالاتر از حد متوسط و به نسبت مطلوب است. مقایسه بین جنسیت و میزان سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی، تفاوت معناداری را نشان نداده، اما برحسب مقطع تحصیلی، دانشکده و سطح درآمد خانواده، این تفاوت معنادار است. همچنین نتایج نشان داده است که دانشجویان در زمینه شروع به کار پژوهش، تعریف موضوع و نیز تعیین اعتبار یک وبسایت، وضعیت مطلوبی ندارند. یافته‌های پژوهش چشمه سهرابی و شاهین (۱۳۹۱) حاکی از این است که سطح سواد رسانه‌ای در میان دانشجویان دو دانشگاه، در یک سطح و بالاتر از حد متوسط قرار دارد و مطلوب تلقی می‌شود.

در پژوهش‌های خارجی نیز سواد رسانه‌ای و اضطراب اطلاعاتی دغدغه پژوهشگران بوده است و پژوهش‌هایی با موضوعات نزدیک، انجام گرفته‌اند که می‌توانند در جهت‌دهی به پژوهش حاضر کمک کنند. بلگر^۱ و دویسون^۲ (۲۰۱۸) پژوهشی را با عنوان «وعده، چالش و آینده سواد رسانه‌ای» انجام داده‌اند که بر اساس آن، سواد رسانه‌ای امروزی تمایل به سازماندهی حدود ۵ موضوع دارد: مشارکت جوانان، آموزش معلمان و منابع آموزشی، حمایت از والدین، طرح‌های سیاستگذاری و ساختار مدارک پایه. در مورد واکنش سریع به شکستن وقایع خبری، اتصال تفکر انتقادی با تغییر رفتار و ارزیابی محتوای حزبی نتایج مثبت بوده است. با این حال، برنامه‌های سواد رسانه‌ای هم چالش‌های خود را دارند. به‌طور کلی فقدان از ارزیابی جامع اطلاعات از تلاش‌های سواد رسانه‌ای احساس می‌شود و برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهند که تلاش‌های رسانه‌ای می‌توانند در موارد خاص، تأثیر اندکی داشته باشند یا حتی شرایط مضر اعتماد به نفس بیش از حد را تولید کنند. ماهیت طولی هر دو ارزیابی و به‌روزرسانی برنامه‌های سواد رسانه‌ای، یک مبارزه چندساله است. پژوهشی را نیز دایرگارتن^۳ و همکاران (۲۰۱۷) با عنوان «اثر سواد رسانه‌ای بر یادگیری کودکان از فیلم‌ها و فرا رسانه‌ها» انجام داده‌اند که بر اساس نتایج آن، کودکانی که سواد رسانه‌ای آنها بالا بوده است، در مقایسه با کودکانی که سواد رسانه‌ای کمتری داشته‌اند، میزان یادگیری بیشتری

1. Bulger

2. Davison

3. Diergarten

را در یادگیری از فیلم‌ها و فرا رسانه‌ها نشان داده‌اند. پژوهش مک‌لین و همکاران (۲۰۱۶) با عنوان «نقش سواد رسانه‌ای در نارضایتی بدنی و اختلالات خوردن» نیز نشان داده است که رابطه معکوسی بین سواد رسانه‌ای و نارضایتی بدنی و اختلالات خوردن وجود دارد. کک^۱ و باروت^۲ (۲۰۱۶) در پژوهشی با عنوان «اعتبارسنجی مقیاس سواد رسانه‌ای (NMLS) برای دانشجویان» از تحلیل عامل اکتشافی و تأییدی در تجزیه و تحلیل ضرایب همسانی درونی و همبستگی آیتم‌ها استفاده کرده‌اند و در نهایت، روایی و پایایی مقیاس را مورد تأیید قرار داده‌اند. سیلدر^۳ و همکاران (۲۰۱۶) پژوهشی را با عنوان «چالش‌های ارزیابی آموزش سواد رسانه‌ای» انجام داده‌اند. به نظر آنان، در ادبیات سواد رسانه‌ای، چالش‌های مرتبط با ارزیابی به شدت نادیده گرفته شده است. هدف از این مطالعه روشی ترکیبی بوده که به منظور ارزیابی نظر کارشناسان و متخصصان سواد رسانه‌ای درباره این موضوع مورد بررسی قرار گرفته است. چالش‌های ارزیابی با مصاحبه‌های کیفی (n=10) با هدف استفاده از این اطلاعات برای توسعه یک بررسی کمی و تأیید و گسترش یافته‌های کیفی با یک نمونه بزرگ‌تر از متخصصان سواد رسانه‌ای و پژوهشگران از سراسر جهان (n=133) صورت گرفته است. یافته‌ها نشان داده است که شرکت‌کنندگان با مروری کلی بر چالش‌های ارزیابی اظهار داشته‌اند زمینه سواد رسانه‌ای، نیاز به روشی برای نشان دادن آثار MLE دارد. همچنین باکینگهام^۴ (۲۰۱۳) اظهار کرده‌اند: شکی نیست که رویه‌های ارزیابی ساختار یافته‌ای به فقدان وضعیت آموزشی رسانه‌ای کمک کرده است. هرچند شرکت‌کنندگان، نیاز به اعتبار، روش‌ها و ابزار تحقیق قابل اطمینان را به رسمیت شناختند، بسیاری از آنان به این نتیجه رسیدند که ارزیابی واحد یا مقیاس بزرگ اقدامات ارزیابی ممکن است وجود نداشته باشد. این به نتایج سواد رسانه‌ای معیارها و ارزیابی مربوط می‌شود؛ ابزارهایی که با توجه به شرایط جغرافیایی، تاریخی و فرهنگی که ارزیابی در آنها اتفاق می‌افتد محدود می‌شوند؛ همچنین در مورد گروه‌هایی که ارزیابی می‌شوند (مانند سن، طبقه

---

1. Koc   2. Barut   3. Schilder
4. Buckingham

اجتماعی و اقتصادی)، شرکت‌کنندگان فراتر از ارزیابی‌های کمی، در ارزیابی یادگیری سواد رسانه‌ای به تفکر انتقادی، تجزیه و تحلیل، ارزیابی و تولید خلاقانه پیام‌های رسانه‌ای تمایل داشتند. بسیاری از شرکت‌کنندگان می‌گویند که با کمبود آمادگی معلمان و آموزش مواجه‌اند. لی^۱ و همکاران (۲۰۱۵) در پژوهشی با عنوان «درک و توسعه سواد رسانه‌ای» اظهار کرده‌اند که با توجه به توسعه و گسترش سریع فناوری‌های جدید در بسیاری از جنبه‌های زندگی روزمره، استفاده از آنها نیازمند بهره‌گیری از سواد رسانه‌ای مناسب و همسوست. یافته‌ها نشان می‌دهد که حد سواد رسانه‌ای آنان در وضعیت مطلوبی قرار دارد.

آلیسون (۲۰۰۸) در پژوهشی با عنوان «اضطراب اطلاعاتی» که بر روی افسران سطح متوسط نیروی هوایی امریکا انجام داد، به این نتیجه رسید که اضطراب اطلاعاتی، نمادی مجزا و متفاوت از سرریزی اطلاعات است. وی (۲۰۰۶) پژوهش دیگر خود را با عنوان «تأثیر ارتقای کیفیت بر کنترل اضطراب اطلاعاتی» بر روی تیم‌هایی با کارایی بالا در نیروی هوایی امریکا انجام داد و به این نتیجه دست یافت که اضطراب اطلاعاتی، مترادف با سرریزی اطلاعات است. یافته وی در تناقض با یافته گیرارد در سال ۲۰۰۵ بود. گیرارد و آلیسون (۲۰۰۸) در مطالعه‌ای خود با عنوان «تنگی نفس سازمانی^۲ در سازمان‌های دولتی» مسئله مدیریت دانش را در دولت کانادا مورد بررسی قرار داد. بر اساس یافته‌ها اظهار کرد که اضطراب اطلاعاتی، یک مفهوم مجزا و کاملاً متفاوت از سرریزی اطلاعات است. وی (۲۰۰۵) در مطالعه‌ای دیگر با عنوان «مقابله با اضطراب اطلاعاتی: مسئولیت مدیریت و سازماندهی مدیریت» به این یافته‌ها دست یافت که بین نوع وظیفه مدیریتی و سطح اضطراب اطلاعاتی ارتباطی دیده نمی‌شود ولی تکرار کار مشخص با سطح اضطراب اطلاعاتی رابطه منفی معنادار دارد. به عبارتی، با افزایش فراوانی تکرار کار، سطح اضطراب اطلاعاتی کاهش می‌یابد و تکرار کردن کار و نه نوع آن، عاملی مؤثر و مهم در سطح اضطراب اطلاعاتی است. گراف^۳ و همکاران (۱۹۸۳) پژوهشی را با عنوان «حواس‌پرتی، توجه و بی‌زاری» برای آنالیز تأثیر

1. Lee

2. taming enterprise dementia

3. Groff

حواس‌پرتی بر اضطراب اطلاعاتی انجام داده‌اند. نتایج پژوهش آنان نشان داد که اضطراب اطلاعاتی رابطه‌ای مثبت و معنادار با پیچیدگی کار دارد. زیرا هرچه قدر کار پیچیده‌تر شود، حواس‌پرتی بیشتر می‌شود.

بررسی پژوهش‌های صورت گرفته نشان می‌دهد، هر دو حیطه سواد رسانه‌ای و اضطراب اطلاعاتی دغدغه اندیشمندان و پژوهشگران بوده‌اند و هرکدام از منظرهای مختلف به این پدیده‌ها پرداخته‌اند. بررسی پژوهش‌های یاد شده نشان می‌دهد که یادگیری دانش و سواد رسانه‌ای از ضروریات اصلی عصر حاضر است و این نوع دانش می‌تواند با سازه‌های مختلفی از قبیل تفکر انتقادی، خلاقیت و مهارت فراشناختی در ارتباطی مثبت و معنادار باشد. اگرچه بررسی پژوهش‌های بالا نشان می‌دهد که سطح سواد رسانه‌ای در دانشجویان ایرانی بالاتر از میانگین است، ظهور روزافزون وسایل ارتباطی، گسترش ریزوماتیک شبکه‌های اجتماعی و به دنبال آن، اضطراب اطلاعاتی حاصل از سرریز اطلاعاتی، همچنین ناتوانی افراد در بازیابی و سازماندهی اطلاعات موجود در شبکه‌ها و فقدان آثار روان‌شناختی این پدیده، تاکنون مورد غفلت واقع شده است.

یکی از معضله‌های جهانی و همه‌گیر که در سایه نفوذ وسایل ارتباطی ظهور پیدا کرده است، اضطراب اطلاعاتی است، اضطرابی که در سایه گسترش شبکه‌های اجتماعی همه‌گیر و عمومی، روزبه‌روز در حال افزایش است. این امر در قشر دانشجویی که دسترسی بیشتری به اینترنت و شبکه‌های اجتماعی دارند و استفاده از این ابزار برایشان آسان‌تر و سهل‌تر است، می‌تواند نمود بیشتری داشته باشد. این نوع اضطراب اگر به‌خوبی شناسایی، پیشگیری و درمان نشود، می‌تواند کیفیت زندگی دانشجویی و کیفیت آموزشی و تحصیلی دانشجویان را تحت تأثیر قرار بدهد. از طرف دیگر، فقدان پژوهش‌های نظری و عملی در زمینه اضطراب اطلاعاتی و ارتباط آن با نبود آموزش و دریافت سواد رسانه‌ای احساس می‌شود. آشنایی دانشجویان با سواد رسانه‌ای و ابعاد آن می‌تواند بسیاری از چالش‌های نوظهور، از جمله اضطراب اطلاعاتی را تحت تأثیر قرار دهد. بررسی پژوهش‌ها و جستجوی آنها نیز نشان می‌دهد که تاکنون

پژوهشی با عنوان اثر بخشی آموزش سواد رسانه‌ای در کاهش اضطراب اطلاعاتی در داخل کشور و خارج از کشور صورت نگرفته است و این فقدان می‌تواند پیامدهای نامطلوب زیادی برای دانشجویان و کیفیت آموزشی داشته باشد. از این رو، پژوهش حاضر، ضمن در نظر داشتن توسعه دانش نظری در باب دو متغیر نامبرده، به دنبال آن است که بررسی کند آیا آموزش سواد رسانه‌ای بر کاهش اضطراب اطلاعاتی دانشجویان دانشگاه تبریز اثر بخش است یا خیر؟ به منظور دستیابی به پاسخ این مسئله، فرضیه زیر مطرح شده‌اند:

آموزش سواد رسانه‌ای تأثیر معناداری بر کاهش اضطراب اطلاعاتی و ابعاد آن در میان دانشجویان دانشگاه تبریز دارد.

چارچوب نظری پژوهش

سواد رسانه‌ای

در عصر کنونی رسانه‌ها بخش مهمی از زندگی بشر را به خود اختصاص داده‌اند چنان‌که می‌توان جهانی حاضر را جهان رسانه‌ای شده تلقی کرد اما با توجه به جذابیتی که رسانه‌ها برای جوانان دارند، تأثیر گذاری آنها بر این قشر برجسته‌تر است. تعاریف متعددی از سواد رسانه‌ای ارائه شده است. تعریف کمیسیون اروپا از سواد رسانه‌ای به این شرح است: سواد رسانه‌ای، توانایی دسترسی به رسانه‌ها، درک و ارزیابی انتقادی جنبه‌های مختلف و محتوای رسانه‌ها به منظور خلق ارتباطات در زمینه‌های گوناگون است. سواد رسانه‌ای مرتبط با تمامی رسانه‌هاست و شامل تلویزیون، فیلم، رادیو و ضبط صدا، رسانه‌های چاپی، اینترنت و تمامی دیگر فناوری‌های ارتباطی دیجیتالی جدید می‌شود (صلواتیان و همکاران، ۱۳۹۶: ۵۰). با گسترش اینترنت در اواسط دهه ۱۹۹۰ بخشی ملی درباره نحوه استفاده هرچه بهتر از فناوری‌های دیجیتال برای آموزش و یادگیری آغاز شد که به تجدید نظر بسیاری از کارشناسان حوزه یادگیری در پرتو امکانات

فناوری‌های جدید انجامید (اهلر^۱، ۲۰۱۰ به نقل از گاربر و مندوزا، ترجمه تقوی‌پور و اونجی، ۱۳۹۵). فناوری اطلاعات به‌عنوان یک رویکرد نوین، به تکمیل نظام آموزشی، بهبود کیفیت تدریس، تنوع بخشیدن به شیوه‌های تدریس، فراهم ساختن آموزش مستمر و خودکار، کوتاه ساختن زمان آموزش، کوتاه ساختن دوره تحصیل، توجه به استعدادها، فردی کردن آموزش و مقابله با مشکلات آموزش جمعی کمک می‌کند (نیازی و همکاران، ۱۳۹۵). اعضای خانواده فناوری اطلاعات عبارت‌اند از: رایانه‌های بزرگ، ریزرایانه‌ها، لوح‌های فشرده، تلفن‌های بی‌سیم، مودم، چاپگرهای لیزری و رنگی، تلفن‌های همراه، تصاویر متحرک و رایانه‌ای (انیمیشن)، شبیه‌سازها و منابع کمک‌آموزشی رایانه‌ای، نشر الکترونیکی، دوربین دیجیتال، آموزش از راه دور، دی.وی.دی، نامبر، فیبر نوری، رادیو ضبط و تلویزیون دیجیتال، دیسکت، نظام اطلاعات جغرافیایی، بزرگراه‌های اطلاعاتی، شبکه‌های رایانه‌ای (محلی و جهانی)، فرارسانه‌ای‌ها، فرامتن‌ها، اینترنت، لوح فشرده لیزری، چند رسانه‌ای‌ها، نرم‌افزارها، شبکه، ابررایانه‌ها، تلفن ویدئویی، واقعیت‌های مجازی، شبکه‌های گسترده جهانی وب و مانند آنها (نیازی و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۲۰).

از دیدگاه الیزابت تامن، سواد رسانه‌ای، سه مرحله متوالی اهمیت برنامه‌ریزی شخصی برای نحوه استفاده از رسانه‌ها (رژیم مصرف رسانه‌ای)، مهارت‌های ویژه تماشای انتقادی (ویژگی‌های پیام) و نقد پیام را شامل می‌شود که در نتیجه آن، توانمندی سواد رسانه برای فرد به دست می‌آید (جنو^۲ و همکاران، ۲۰۱۸: ۱۳۹).

از دیدگاه کمسیون اروپا، سواد رسانه‌ای ۴ دوره تاریخی کلاسیک، رنسانس و انقلاب اول صنعتی، انقلاب دوم صنعتی و جامعه اطلاعاتی را شامل می‌شود که هر کدام، به دنبال آموزش مهارت‌هایی در زمینه سواد رسانه‌ای بودند. هدف اصلی در دوره کلاسیک، ایجاد مهارت‌های الفبایی، در دوره انقلاب اول صنعتی، تقویت و گسترش سواد، در دوره دوم صنعتی، تبیین و گسترش سواد دیداری - شنیداری و در جامعه اطلاعاتی، گسترش سواد دیجیتال و سواد رسانه‌ای بود (باکینگهام، ۲۰۱۳: ۵۸).

از منظر دیگر، آموزش سواد رسانه‌ای به‌عنوان یکی از انواع سواد‌های نوظهور، مورد تأکید اکثر متخصصان آموزشی و برنامه‌ریزان درسی بوده است. از چند دهه گذشته، کشورهای زیادی با درک ضرورت آموزش سواد رسانه‌ای در عصر جدید، به آموزش این نوع سواد پرداخته و سعی کرده‌اند تا در این زمینه، اقتضائات و شرایط بومی کشورشان را در نظر بگیرند. آموزش سواد رسانه‌ای، تعلیم و فراگیری در باب رسانه‌هاست و نباید با آموزش و فراگیری از طریق رسانه‌ها یا با رسانه‌ها خلط شود. همچنان‌که نباید آن را با فناوری آموزش یا رسانه‌های آموزشی اشتباه گرفت. آموزش سواد رسانه‌ای درصدد است تا توانایی‌های گسترده را نه تنها در زمینه متون چاپی، بلکه در ارتباط با سایر نظام‌های نمادین متشکل از تصاویر و اصوات، رشد دهد (صلواتیان و همکاران، ۱۳۹۵).

هابز^۱ (۲۰۱۸) با نگاهی انتقادی و پسامدرنیته به بحث سوادآموزی را ابزاری برای رهایی از سلطه عنوان می‌کند. از دیدگاه وی، با توجه به اینکه سلطه در جوامع، به‌طور عمده از طریق ابزارهای ارتباطی و رسانه‌ای صورت می‌گیرد و رسانه‌های جدید در عصر حاضر، هم از تنوع برخوردارند و هم در حال تخصصی شدن هستند، آموزش و یادگیری سواد رسانه‌ای می‌تواند به سلطه‌پذیری از نوع جدید کمک کند. سمالی^۲ نیز در تبیین سواد رسانه‌ای و آموزش آن به این امر اشاره می‌کند که مدارس باید آموزش سواد رسانه‌ای، به‌خصوص از نوع انتقادی آن را در کانون برنامه‌های درسی خود قرار دهند. از دیدگاه وی آموزش سواد رسانه‌ای انتقادی یکی از راه‌های مقابله با هژمونی و سلطه رسانه‌ای است.

اضطراب اطلاعاتی

اگرچه مفهوم اضطراب اطلاعاتی ریشه در دهه‌های پیشین دارد، از دیدگاه وارنیک^۳ (۲۰۱۸: ۱۰۳) پدیده‌ای پست‌مدرنیسمی و پساساختارگرایانه است که ریشه آن را در رشد روزافزون نظریه‌های تسهیل‌کننده گسترش شبکه‌های اجتماعی باید جستجو کرد. نظریه فضای هموار و نظریه‌های پیوندگرایی در دانش و معرفت‌شناختی، راه را برای

1. Hobbs

2. Semally

3. Warnick

رشد و گسترش و تسهیم دانش و اطلاعات باز کردند و این امر منجر به ظهور انفجار اطلاعات و سرریز اطلاعاتی در افراد شد. از دیدگاه گلدمن^۱ (۲۰۱۸: ۵۳) اضطراب اطلاعاتی بیش از آنکه به دلیل سرریز اطلاعاتی باشد، حاصل فقدان مهارت‌های کسب‌شده در انسان برای زندگی در عصر حاضر است. در این عصر، افراد برای مقابله با چالش‌ها باید به مهارت‌های متفاوتی از قبیل تفکر منطقی و فلسفی، توانایی تفکر و استدلال خلاق و... مسلط باشند. وی سرریز اطلاعاتی و نبود توانایی لازم برای جستجو و بازیابی اطلاعات را حاصل فقدان مهارت‌های بنیادین سواد مورد نیاز در عصر حاضر می‌داند. لیتلجان^۲ و همکاران (۲۰۱۲: ۵۵۳) نیز مهارت سواد دیجیتال و کفایت ICT را ضرورت عصر دیجیتال می‌شمارند و اظهار می‌کنند که فرد با دستیابی به این مهارت‌ها می‌تواند در سازماندهی به دانش و اطلاعات و در دستیابی به مهارت‌های فراشناختی و فرادانشی که راهکاری برای غلبه بر اضطراب اطلاعاتی است، موفق عمل کند. ۵ عامل به وجود آورنده اضطراب اطلاعاتی از این قرارند: درک نکردن اطلاعات، تعصب نسبت به مقدار اطلاعاتی که باید فهمیده شود، ندانستن اینکه اطلاعات خاصی (اطلاعات مورد نیاز) وجود دارد، ندانستن اینکه اطلاعات را دقیقاً از کجا می‌توان پیدا کرد، ندانستن اینکه اطلاعات را دقیقاً از کجا می‌توان پیدا کرد ولی کلید دسترسی به آن را نداشت. قابلیت‌های فناوری مدرن موجب گسترش اطلاعات و دسترسی بی‌سابقه به آن شده است. وضعیت کنونی ما همانند فرد تشنه‌ای است که محکوم به نوشیدن آب با نی باریک از شیر بزرگ و پرفشار آب است (وورمن، ۱۹۸۹: ۲۹). در حقیقت در شکاف بین سرریزی اطلاعات و اینکه با این حجم از اطلاعات چه کنیم، گرفتار شده‌ایم (فوکس^۳، ۱۹۹۸). این مفهوم را که در مقابل فقر اطلاعاتی پدید آمده، نخستین بار، آلوین تافلر^۴ مطرح کرد. سرریز اطلاعاتی زمانی به وجود می‌آید که فرد به دلیل کثرت اطلاعات و فراوانی آن، قادر به درک اطلاعات و پردازش صحیح آن، همچنین تصمیم‌گیری در این باره نباشد (کیس^۵، ۲۰۰۷). اگرچه برخی به این امر اعتقاد دارند که

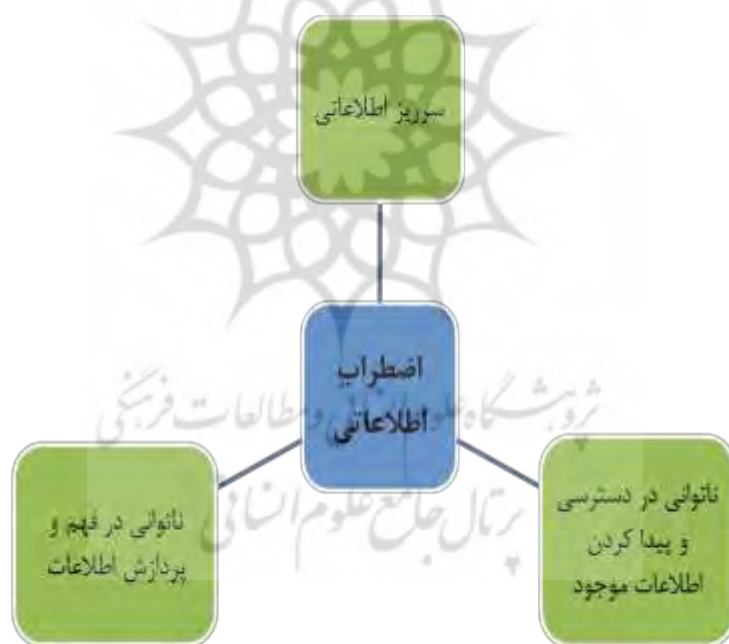
---

1. Goldman   2. Littlejohn   3. Fox
4. Alvin Toffler   5. Case

انسان در مقابل این سطح از اطلاعات ناتوان است و توانایی مقابله با آن را ندارد (رپل^۱، ۲۰۱۱)، نظریه‌های نوین علم اطلاعات بر این امر تأکید دارند که ذهن انسان در مقابل این حجم از اطلاعات منفعل نیست و دست به گزینشگری و انتخاب می‌زند (هوک^۲، ۲۰۱۴). با ظهور فناوری‌های جدید در زمینه اطلاعات، بسیاری از مشکلات اطلاعاتی هموار و راه‌های رسیدن به جدیدترین اخبار و اطلاعات در کوتاه‌ترین زمان آسان شده است (تسیکناکیس^۳ و کورابالی^۴، ۲۰۰۹: ۵۳). ریم^۵ در مدلی اضطراب اطلاعاتی را حاصل سه مؤلفه سرریز اطلاعاتی، ناتوانی در دسترسی و پیدا کردن اطلاعات موجود و ناتوانی و سردرگمی فرد در فهم و پردازش اطلاعات عنوان می‌کند:

الگوی مفهومی ریم (۲۰۱۶) از ابعاد اضطراب اطلاعاتی

1. Rapple
2. Hoq
3. Tsiknakis
4. Kouroubali
5. Rhem

تعریف مفهومی و عملیاتی متغیرها

سواد رسانه‌ای: برای نخستین بار، مارشال مک‌لوهان در کتاب «درک رسانه: گسترش ابعاد وجود انسان» اصطلاح سواد رسانه‌ای را به کاربرد و آن را لازمه زندگی در دهکده جهانی بیان کرد (بصیریان و بصیریان، ۱۳۸۵: ۳۳). از دیدگاه کانسیداین، سواد رسانه‌ای، توانایی و قدرت دسترسی، تحلیل، ارزیابی و انتقال اطلاعات و پیام‌های رسانه‌ای در چارچوب‌های مختلف چاپی و غیرچاپی است (به نقل از اشرفی‌ریزی و همکاران، ۱۳۹۲).

در پژوهش حاضر، منظور از سواد رسانه‌ای، بسته آموزشی طراحی شده از سوی پژوهشگران است که در ۹ جلسه ۲ ساعته به آموزش آن پرداخته می‌شود.

اضطراب اطلاعاتی: اضطراب اطلاعاتی یکی از مفاهیمی است که نخستین بار در سال ۱۹۱۵ از سوی سرفرانسیس بیکن به کار برده شد و بعدها ریچارد وورمن آن را به طور رسمی مطرح کرد (گیرارد و آیسون، ۲۰۰۸: ۱۱۸). ترس و دلهره ناشی از فراوانی اطلاعات، ناتوانی انسان از دسترسی به همه اطلاعات، بی اطلاع ماندن از اطلاعات منتشر شده و فقدان نظم منطقی آن را اضطراب اطلاعاتی می‌نامند (هرتاج، ۲۰۱۷: ۴۹).

در پژوهش حاضر، منظور از اضطراب اطلاعاتی نمره‌ای است که دانشجویان دانشگاه تبریز از پرسشنامه محقق ساخته اضطراب اطلاعاتی کسب می‌کنند. در این پرسشنامه اضطراب اطلاعاتی حاصل سه مؤلفه سرریز اطلاعاتی، ناتوانی فرد از دسترسی و پیدا کردن اطلاعات موجود و ناتوانی و سردرگمی فرد در فهم و پردازش اطلاعات است.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر، پژوهشی نیمه تجربی با طرح پیش‌آزمون و پس‌آزمون با گروه گواه است. جامعه پژوهش را، کلیه دانشجویان دانشگاه تبریز تشکیل می‌دهند که ۳۰ نفر از آنها با روش نمونه‌گیری چندمرحله‌ای، انتخاب و به صورت تصادفی، در دو گروه

آزمایشی (۱۵ نفر) و کنترل (۱۵ نفر) جایگزین شده‌اند. از ابزار پرسشنامه محقق‌ساخته اضطراب اطلاعاتی به‌عنوان پیش‌آزمون- پس‌آزمون استفاده شده و از هر دو گروه پیش‌آزمون اضطراب اطلاعاتی گرفته شده است. پرسشنامه اضطراب اطلاعاتی با بهره‌گرفتن از مؤلفه‌های اضطراب اطلاعاتی ریم (۲۰۱۶) با ۳۶ گویه و در سه مؤلفه سردرگمی و ناتوانی در فهم و پردازش اطلاعات (۱۲ گویه)، سرریز اطلاعاتی (۱۲ گویه) و ناتوانی در پیدا کردن و دسترسی به اطلاعات موجود (۱۲ گویه) تنظیم شده است. در پژوهش حاضر منظور از اضطراب اطلاعاتی نمره‌ای است که دانشجویان از پرسشنامه اطلاعاتی محقق‌ساخته به دست می‌آورند. روایی پرسشنامه را متخصصان حوزه علم اطلاع‌رسانی و دانش‌شناسی، متخصصان فناوری آموزشی و مدیریت آموزشی تأیید کرده‌اند و آلفای کرونباخ برای پایایی این پرسشنامه ۰/۸۹۵ برای فهم و پردازش اطلاعات (۰/۸۷۱)، برای سرریز اطلاعاتی (۰/۷۹۱) و برای ناتوانی در پیدا کردن و دسترسی به اطلاعات موجود (۰/۸۲۳) محاسبه شده است که پایایی خوبی برای یک پرسشنامه است.

برنامه آموزشی طراحی شده به‌عنوان متغیر مستقل در ۹ جلسه یک‌ساعته، هفته‌ای دو بار برای آنها به اجرا درآمد و در نهایت، داده‌ها با استفاده از تحلیل کواریانس، با در نرم‌افزار SPSS نسخه ۱۳ مورد تحلیل قرار گرفت. در تحلیل داده‌ها از آزمون تحلیل کواریانس تک متغیره و چند متغیره استفاده شد. برای محتوای آموزش سواد رسانه‌ای نیز از کتاب‌های مرتبط، مقالات و منابع مرتبط استفاده شده است. کتاب تفکر و سواد رسانه‌ای، تألیف وزارت آموزش و پرورش و کتاب ۱۵۰ هشتک نهضت سواد رسانه‌ای، اثر سید بشیر حسینی و حسین حق پناه از این منابع بوده‌اند. در پژوهش حاضر نیز با وجود تعاریف نظری متفاوت در باب سواد رسانه‌ای و ابعاد آن، منظور از سواد رسانه‌ای آموزش‌هایی است که طی ۹ جلسه به دانشجویان ارائه می‌شود.

جدول ۱. سرفصل محتوای جلسات سواد رسانه‌ای

جلسه	محتوای جلسات آموزشی	مدت زمان آموزش
۱	آشنایی با اعضای گروه، معارفه خود به عنوان مدرس، معرفی اعضا، بیان قوانین و اهداف گروه و ایجاد حس تعهد برای ادامه جلسات و اجرای پیش‌آزمون	۲ ساعت
۲	مقدمه، اهمیت و ضرورت افزایش سواد رسانه‌ای، لزوم پرداختن به نهضت سواد رسانه‌ای، تعریف ویژگی‌ها و ابعاد سواد رسانه‌ای، شناخت انواع رسانه‌ها و ویژگی‌های آنها، هرم آموزش سواد رسانه‌ای، پنج‌گانه سواد رسانه‌ای	۲ ساعت آموزشی
۳	مخاطب‌شناسی، فنون خلق پیام رسانه‌ای (بازنمایی، کلیشه‌سازی)، فنون اقناع	۲ ساعت آموزشی
۴	رسانه و سبک زندگی، تبلیغات در رسانه، تأثیر رسانه در الگوی مصرف، رژیم مصرف رسانه‌ای، استفاده هوشمندانه از رسانه	۲ ساعت آموزشی
۵	مهارت فراشناختی و خلاقیت، اینترنت، اعتبار منابع اینترنتی، تلفن همراه و سواد رسانه‌ای، تهاجم فرهنگی در شبکه‌های اجتماعی، اخلاق رسانه‌ای، دین رسانه‌ای	۲ ساعت آموزشی
۶	فناوری‌های ارتباطی، آینده تحولات رسانه‌ها، روش‌های مطالعه و یادگیری و تدریس نوین، مدیریت زمان و رسانه‌های اجتماعی مجازی	۲ ساعت آموزشی
۷	تحلیل فیلم، بررسی پیام رسانه	۲ ساعت آموزشی
۸	بررسی اهداف فرستادگان پیام	۲ ساعت آموزشی
۹	جمع‌بندی جلسات و اجرای پس‌آزمون	۲ ساعت آموزشی

یافته‌های پژوهش

در بررسی فرضیه اصلی پژوهش (آموزش سواد رسانه‌ای تأثیر معناداری بر کاهش اضطراب اطلاعاتی و ابعاد آن در میان دانشجویان دانشگاه تبریز دارد) از تحلیل

اثر بخشی آموزش سواد رسانه‌ای بر کاهش اضطراب اطلاعاتی دانشجویان ... ❖ ۱۹۳

کواریانس چندمتغیری استفاده شد. به منظور بررسی این فرضیه در زمینه نمره کل نیز از تحلیل کواریانس و برای ابعاد آن، از آزمون تحلیل کواریانس چند متغیره استفاده شد. جدول ۲ میانگین و انحراف استاندارد اضطراب اطلاعاتی دانشجویان و ابعاد آن را بر حسب گروه نشان می‌دهد. نتایج این جدول نشان می‌دهد که میانگین اضطراب اطلاعاتی و ابعاد آن در گروه آزمایش نسبت به پس‌آزمون کاهش پیدا کرده است؛ همچنین حاکی از آن است که بین میانگین اضطراب اطلاعاتی دانشجویان و ابعاد آن در گروه آزمایش در مرحله پیش‌آزمون و پس‌آزمون تفاوت وجود دارد. در بررسی معناداری این تفاوت، از آزمون تحلیل کواریانس چند متغیره استفاده شد و برای بررسی نرمال بودن نمرات اضطراب اطلاعاتی و ابعاد آن، آزمون شاپیروویلک مورد استفاده قرار گرفت. نتایج حاکی از رعایت پیش‌فرض و نرمال بودن داده‌ها در متغیرهای وابسته است. به منظور بررسی پیش‌فرض برابری واریانس‌ها نیز از آزمون لوین استفاده شد.

جدول ۲. میانگین و انحراف معیار نمرات پیش‌آزمون و پس‌آزمون مؤلفه‌های ترس از ازدواج در گروه‌های آزمایش و گواه

گروه گواه		گروه آزمایش		آزمون	ابعاد اضطراب اطلاعاتی
انحراف معیار	میانگین	انحراف معیار	میانگین	شاخص آماری	
۲۰/۱۶	۱۱۷/۴	۱۵/۷۵	۱۲۵/۱۹	پیش‌آزمون	نمره کل
۲۰/۵۶	۱۱۴/۹	۸/۹۵	۹۵/۵۳	پس‌آزمون	
۵/۳۱	۲۸/۴۳	۴/۴۳	۲۹/۶۰	پیش‌آزمون	سردرگمی و ناتوانی در فهم و پردازش اطلاعات
۴/۳۸	۲۷/۳۲	۳/۵۲	۲۱/۴۶	پس‌آزمون	
۹/۳۶	۴۳/۱۱	۹/۱۱	۴۶/۶۶	پیش‌آزمون	سرریز اطلاعاتی
۹/۷۳	۴۳/۳۳	۴/۳۳	۳۵/۲۶	پس‌آزمون	
۹/۰۳	۴۶/۰۶	۷/۰۴	۴۹/۰۰	پیش‌آزمون	ناتوانی در پیدا کردن و دسترسی به اطلاعات موجود
۹/۰۵	۴۲/۶۰	۴/۱۶	۳۸/۷۳	پس‌آزمون	

نتایج نشان داد که واریانس دو گروه در متغیرهای پژوهش، در دو گروه تفاوت معنادار ندارند و این پیش‌فرض نیز رعایت شده است. به‌منظور برابری کواریانس‌ها در نمرات ابعاد اضطراب اطلاعاتی در دو گروه از آزمون باکس استفاده شده است. جدول ۳ نشان می‌دهد که تفاوت کواریانس‌های اضطراب اطلاعاتی و ابعاد آن در دو گروه غیر معنادار است.

جدول ۳. نتایج آزمون باکس به‌منظور بررسی برابری کواریانس نمرات اضطراب اطلاعاتی و ابعاد آن در گروه آزمایش و گواه

معناداری	Df2	Df1	F	آزمون باکس
۶/۸۵	۳۷۴۸/۳۰۳	۱	۷/۵۳۴	۸۸/۷۱۳

با توجه به تأیید پیش‌فرض‌ها، برای مقایسه دو گروه از آزمون تحلیل کواریانس چند متغیری استفاده شد. نتایج نشان دادند که تفاوت دو میانگین در اضطراب اطلاعاتی و ابعاد آن معنادار است. همچنین ضریب اتا نشان می‌دهد که آموزش سواد رسانه‌ای، توانایی پیش‌بینی اضطراب اطلاعاتی و مؤلفه‌های آن را دارد و در مؤلفه‌های اضطراب اطلاعاتی توان پیش‌بینی ۵۹/۲ درصد از سردرگمی و ناتوانی در فهم و پردازش اطلاعات، ۶۵/۲ درصد از تغییرات سرریز اطلاعاتی، ۳۷/۳ درصد از ناتوانی در پیدا کردن و دسترسی به اطلاعات موجود و ۶۸/۲ درصد از اضطراب اطلاعاتی را پیش‌بینی می‌کند. توان آماری برای سردرگمی و ناتوانی در فهم و پردازش اطلاعات، سرریز اطلاعاتی، ناتوانی در پیدا کردن و دسترسی به اطلاعات موجود و اضطراب اطلاعاتی معادل ۱ است که حکایت از حجم نمونه مناسب برای چنین نتیجه‌ای دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف از پژوهش حاضر، بررسی اثربخشی آموزش سواد رسانه‌ای بر کاهش اضطراب اطلاعاتی و ابعاد آن در میان دانشجویان دانشگاه تبریز بوده است. نتایج آزمون تحلیل کواریانس چند متغیره نشان داد که آموزش سواد رسانه‌ای بر کاهش اضطراب اطلاعاتی و ابعاد آن در دانشجویان دانشگاه تبریز تأثیر دارد. با توجه به کمبود پژوهش‌های انجام گرفته در باب اضطراب اطلاعاتی و ارتباط آن با سواد رسانه‌ای، پیدا کردن همسویی یا ناهمسویی کامل با پژوهش‌های قبلی امکان‌پذیر نبود. یافته‌های این پژوهش با یافته‌های پژوهش‌های فقیه‌آرام و ابراهیمی (۱۳۹۶)، اسمعیل پونکی و همکاران (۱۳۹۴) آلیسون (۲۰۰۸)، لی و همکاران (۲۰۱۵) همسویی دارد.

همچنین همسو با یافته‌های بلبلی و تربتی (۱۳۹۳) است که با بررسی رابطه بین میزان استفاده از فناوری‌های نوین ارتباطی و سواد رسانه‌ای، نتیجه گرفته‌اند ابزارهای فناوری ارتباطی نظیر ماهواره و اینترنت به واسطه فراهم آوردن امکاناتی چون سرعت دسترسی فرد به اطلاعات، باعث رشد سواد رسانه‌ای مخاطب شده‌اند؛ به طوری که وی به واسطه بهره‌مندی از این فناوری‌ها، بسیار سریع‌تر از گذشته می‌تواند به حجم عظیمی از اطلاعات دسترسی پیدا کند و به همان نسبت هم راحت‌تر به گزینش اطلاعات بپردازد یا به صحت و سقم یک موضوع پی ببرد و از اعمال سانسور در یک موضوع اطلاع یابد. ضمن اینکه به لحاظ در دسترس قرار گرفتن پیام‌ها و اطلاعات متنوع از طریق ماهواره و اینترنت، توانمندی او در تحلیل و تفسیر پیام‌های ارتباطی نیز بیشتر شده و در نهایت، سواد رسانه‌ای‌اش افزایش یافته است. همسو با این پژوهش، دسترسی دانشجویان به اطلاعات و گزینش و ارزیابی آنها می‌تواند نقش مهمی در کاهش اضطراب اطلاعاتی ناشی از سرریز اطلاعاتی و مؤلفه‌های دیگر اضطراب اطلاعاتی ایفا کند. با نفوذ مکتب فکری و فلسفی پساساختارگرایی و گسترش فضاهای ریزومی که به بستری برای رشد و توسعه شبکه‌های اجتماعی تبدیل شد، سرریزی داده‌ها و اطلاعات بیش از پیش رخ داده است و دانشجویان در معرض انواع داده‌ها و اطلاعات خام و

پالایش نشده‌ای هستند که عاملی تأثیرگذار بر اضطراب اطلاعاتی آنان است. مواجهه صحیح با سرریزی این نوع اطلاعات مستلزم این است که افراد از توانایی تحلیل، نقد و طبقه‌بندی داده‌ها برخوردار باشند. یکی از راه‌های مؤثر بر کاهش آسیب‌های اجتماعی فضاهای مجازی و رسانه‌ها، به‌ویژه اضطراب اطلاعاتی، ارتقای سطح سواد رسانه‌ای است. پژوهش آلیسون (۲۰۰۶) به این یافته همسو با پژوهش حاضر اشاره دارد که اضطراب اطلاعاتی، حاصل ناتوانی مهارت‌های شناختی انسان و سرریز اطلاعاتی است. در تبیین اثربخشی آموزش سواد رسانه‌ای بر کاهش اضطراب اطلاعاتی دانشجویان می‌توان گفت که جلسات آموزش سواد رسانه‌ای طراحی شده، به دنبال گسترش مهارت‌های فراشناختی و خلاقیت، همچنین کسب مهارت‌هایی هستند که با به‌کارگیری آنها، توانایی پیدا کردن اطلاعات صحیح را داشته باشند، با روش‌های مختلف به این منابع دسترسی پیدا کنند و ضمن پردازش صحیح از اطلاعات به دست آمده، بتوانند در دنیای در حال انفجار اطلاعات که به صورت ریزومی در حال گسترش است، توانایی گزینشگری دانشجویان را برای ارزیابی و به‌کارگیری اطلاعات صحیح و عکس آن به‌کارگیرند.

همسو با یافته‌های پژوهش حاضر، پژوهش پانگ^۱ (۲۰۰۵) بر روی جوانان سنگاپوری نشان می‌دهد که شرکت دانشجویان در دوره‌های یادگیری سواد رسانه‌ای، میزان آگاهی، تفکر انتقادی و توانایی آنان را برای مواجهه اصولی و شناخت‌مدارانه با آسیب‌های اجتماعی به طرز معناداری افزایش می‌دهد. همچنین از دیدگاه کولسا^۲ (۲۰۱۸) ظهور عصر ارتباطات و فناوری اطلاعات، انسان و تعاملات انسانی را دچار تغییر و تحول کرده است. تعاملات انسان‌ها با خود و با اطلاعات و دانش خود دچار تغییرات بنیادین شده است. دسترسی به سواد رسانه‌ای و توانمندی فرد در این حیطه می‌تواند سردرگمی در تحلیل درست و پردازش صحیح را در عصر انفجار اطلاعات بهبود بخشد.

هرچند در اینجا، اثربخشی آموزش سواد رسانه‌ای بر کاهش اضطراب اطلاعاتی مورد پژوهش بوده است، با نگاهی گذرا به تجربه کشورهای که به مقوله آموزش سواد

رسانه‌ای پرداخته‌اند، درمی‌یابیم که بسیاری از آنها آموزش سواد رسانه‌ای را از دوران کودکی و نوجوانی و از سطح پایه آغاز کرده‌اند چراکه این دوران را بهترین زمان برای آغاز آموزش می‌دانند و با گنجانیدن موضوع سواد رسانه‌ای در عناوین رسمی به آموزش‌های لازم در این زمینه پرداخته‌اند. در واقع آنان بر این باورند که در دنیای امروز، نظام آموزش و پرورش همان‌گونه که در مقابل سواد خواندن و نوشتن کودکان و نوجوانان مسئول است در برابر آموزش سواد رسانه‌ای آنان نیز با کمک متخصصان و نهادهای حرفه‌ای، مسئولیت خطیری بر عهده دارد (محمودی کوکنده، ۱۳۹۰). در کنار آموزش و پرورش، دانشگاه‌ها نیز با طیف وسیعی از استادان و دانشجویان سروکار دارند. آموزش عالی یکی از بزرگ‌ترین نهادهای دانشگاهی برای ترویج و آموزش ایده‌های جدید و نوآورانه است (کریمی نامیوندی و همکاران، ۱۳۹۶).

بررسی فعالیت‌های علمی و پژوهشی صورت گرفته در بحث سواد رسانه‌ای در ایران هم نشان می‌دهد که اقشار مختلف جامعه، اعم از مسئولان، متخصصان ارتباطات، متولیان رسانه‌ها، آموزگاران، مبلغان دینی و فرهنگی، والدین، دانشجویان و ... ضرورت تسلط بر مهارت سواد رسانه‌ای را برای مقابله با اثرات ناخواسته رسانه‌ها درک کرده‌اند و بر آن تأکید می‌کنند. با این حال، آموزش سواد رسانه‌ای در کشورمان مورد بی‌توجهی قرار گرفته است. اگر وزارت آموزش و پرورش، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری و رسانه ملی را به‌عنوان متولیان اصلی امر آموزش در کشور در نظر بگیریم، بررسی عملکرد آنها نشان می‌دهد که تاکنون گامی جدی و علمی در راه آموزش و ارتقای سواد رسانه‌ای در کشور برداشته نشده است، مگر مواردی جزئی در قالب فعالیت‌های محدود برای آموزش سواد رسانه‌ای در فضای مجازی و گاهی هم تلویزیون (حسینی پاکدهی و شبیری، ۱۳۹۶). هرچند انتقال ارزش‌ها و میراث فرهنگی، بخشی از کارکرد اصلی رسانه‌ها به‌شمار می‌رود، از نظر صاحب‌نظران این تنها بخشی از کارکرد آنهاست و بیشتر مروج نوآوری هستند. رسانه‌ها موجد تغییر در الگوهای سنتی جوامع‌اند و با تشویق ارزش‌ها و هنجارهای جدید، الگوهای نسل پیش را به چالش می‌کشند.

همان‌گونه که جیمز پاتر (۱۹۹۸) می‌گوید: در صورتی که مردم جامعه از سطح سواد رسانه‌ای به نسبت پایینی برخوردار باشند، امکان محافظت از خود در برابر رسانه برایشان مشکل‌آفرین خواهد شد اما در صورتی که سطح سواد رسانه‌ای آنان بالا باشد، به‌محض اینکه رسانه به‌طور تدریجی معنی زندگی را برایشان تعریف می‌کند، رفتارها، نگرش‌ها و احساساتشان تغییر نمی‌کند و قادرند به تدریج، تعاریفی را که رسانه از دنیای اطراف برای آنها ایجاد کرده از بین ببرند و برنامه‌ها را با عقاید خود جایگزین کنند. از طرفی، رشد و پیشرفت پرشتاب و خیره‌کننده فناوری اطلاعات و ارتباطات، شئون مختلف زندگی بشر را به قدری تحت تأثیر قرار داده که نحوه استفاده از آنها به چالش اکثر جوامع تبدیل شده است. از ضرورت‌های عصر اطلاعات، نیاز آموزش و پرورش قرن بیست و یکم، به‌نوعی از تعلیم و تربیت است که فراگیران را برای رویارویی با چالش‌های زندگی متأثر از رسانه‌های نوین که قابلیت پیش‌بینی ندارند، آماده سازد و این همان آموزش سواد رسانه‌ای است. از آنجای که در آغاز قرن بیست و یکم، سواد رسانه‌ای جایگاه ویژه‌ای در محافل آموزشی و دانشگاهی پیدا کرده است، می‌توان امیدوار بود که در صورت مورد توجه قرار گرفتن این مبحث در میان موضوعات نظام آموزشی، آگاهی و مهارت چگونگی استفاده از اطلاعات کمک بزرگی به مشارکت گروه‌ها در فعالیت‌های جامع باشد. تعالیم سواد رسانه‌ای از راه شناساندن ارزش‌ها و هنجارها، همچنین تعیین الگوهای درست، مخاطبان را برای رویارویی با چالش‌های زندگی که تحت تأثیر رسانه‌های نوین در حال شکل‌گیری است، مجهز می‌کند و موجب بروز سازوکار تجزیه و تحلیل خودکار در اذهان ناخودآگاه مخاطبان می‌شود. بر اثر تعلیم و تربیت، مخاطبان از تهاجم اطلاعاتی رسانه‌ای محفوظ می‌مانند و تقریباً کنترل تمام پیام‌هایی را بر عهده می‌گیرند که آنها را گلوله باران می‌کنند. با آگاهی یافتن از چگونگی تولید اطلاعات به‌وسیله رسانه‌ها، حتی کودکان نیز خودمختاری بیشتری در برابر هجوم رسانه‌ها خواهند داشت افزون بر این، معلمان و استادانی که مهارت‌های سواد رسانه‌ای را کسب می‌کنند، می‌توانند به اشاعه‌دهندگان اطلاعات تأثیرگذارتری

تبدیل شوند و فاصله میان برنامه‌های آموزشی و برنامه‌های اجتماعی را بردارند تا سرانجام به مصرف‌کنندگانی (مخاطبان) منتقد و تیزبین با تفکر انتقادی مبدل شوند (آنجل^۱، ۲۰۰۵). یکی از نکات اساسی در آموزش این است که دانشجویان بیاموزند چطور یاد بگیرند، چطور به خاطر بسپارند و چگونه مسئله حل کنند (صلواتیان و همکاران، ۱۳۹۶).

از طرف دیگر، در دنیای معاصر، رسانه‌ها دارای گونه‌ها و پیچیدگی فراوانی هستند. شناخت و ادراک انسان از اتفاقات و رویدادهای اطراف روزبه‌روز اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. افراد مختلف ممکن است از یک اتفاق واحد، برداشت و نگرش‌های مختلفی داشته باشند زیرا سطح تجربیات و آگاهی افراد متفاوت است و رسانه‌ها نیز این عوامل را از دیدگاه‌های گوناگون بررسی می‌کنند. بنابراین، حافظه مخاطبان پیوسته مطلبی را جایگزین مطلب قبلی می‌کند (طلوعی، ۱۳۹۱). امروزه، زندگی پیچیده شده است. متغیرهای زیادی در مسائل و مشکلات دخیل هستند. از این‌رو، حل آنها نیز پیچیدگی‌های خودش را پیدا کرده و به این سادگی‌ها میسر نیست. همین واقعیت و سروکله زدن با این مشکلات پیچیده، در بسیاری از ما اضطراب و نگرانی ایجاد می‌کند. در چنین شرایطی، قانع‌کنندگان در پیام‌های رسانه‌ای سعی می‌کنند با ساده کردن مسئله و چشم‌پوشی از پیچیدگی‌های آن، راه‌حل‌های ساده‌ای برای حل مشکلات ارائه کنند که در بسیاری از مواقع هم به راحتی مورد پذیرش مخاطبان قرار می‌گیرد (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۶). اضطراب از شایع‌ترین اختلالات روانی و حالت ناراحت‌کننده‌ای است که خطری نامعلوم را تداعی می‌کند و در حالت شدید تداوم رفتاری فرد را بر هم می‌زند و از پاسخ منطقی او جلوگیری می‌کند. راجرز^۲ اضطراب را ناشی از تضاد بین برداشت فرد از خود و تجربه‌هایش می‌داند، اریکسون^۳ نیز با تأکید بر آموزش و اعتماد و محبت و احساس امنیت در کودکی معتقد بود، کودکانی که از ابتدا امنیت را تجربه نکرده‌اند در مقابل دیگران با اضطراب و ناامنی روبه‌رو می‌شوند. محیط‌های آموزشی نیز همواره برای دانش‌آموزان و دانشجویان چالش‌های خاص خود

1. Angell

2. Roger

3. Erikson

را به همراه دارند. توانمندی‌های افراد در موقعیت‌های آموزشی می‌تواند نقش مهمی در میزان اضطرابی که تجربه می‌کنند، داشته باشد (سعید و درتاج، ۱۳۹۷). یکی از انواع اضطراب‌هایی که دانشجویان در محیط‌های آموزشی تجربه می‌کنند، اضطراب اطلاعاتی است. اطلاع‌یابی را می‌توان فرایندی در نظر گرفت که با نیاز اطلاعاتی آغاز می‌شود و طی مراحل مختلف مجموعه‌ای از منابع اطلاعاتی با استفاده از راهبردهای معین، مورد جستجو، بازیابی و ارزیابی قرار می‌گیرند تا با هدف تأمین نیاز اطلاعاتی استفاده شوند (مارچینینی، ۱۹۹۵ به نقل از زاهد بابلان و همکاران، ۱۳۹۶). در این فرایند پیچیده که حاصل کنش بین جستجوگر و سامانه اطلاعاتی است، عوامل گوناگون انسانی، فنی و محیطی می‌توانند بر عواطف مثبت و منفی جستجوگر تأثیرگذار باشند. از سوی دیگر، هرگونه عامل اضطراب‌زای خارجی در حین فرایند اطلاع‌یابی می‌تواند در ایجاد تشدید احساسات منفی مانند ترس، نگرانی، احساس ناتوانی، تردید و اضطراب مؤثر باشد. به عبارت دیگر ترس و اضطراب در فرایند جستجوی اطلاعات را اضطراب اطلاع‌یابی می‌گویند (جیانو^۱ و آنوگبوزی^۲، ۲۰۰۴).

پژوهش حاضر با محدودیت‌هایی هم مواجه بوده است؛ برای مثال، محدود بودن جلسات آموزشی و محدود بودن آن به دانشجویان دانشگاه تبریز که رفع آن می‌توانست در بهبود نتایج پژوهش تأثیرگذار باشد.

پیشنهادها

امروز در دنیای زندگی می‌کنیم که خواه ناخواه، در شرایط اشباع رسانه‌ای قرار دارد، فضای پیرامون ما سرشار از اطلاعات خام و پالایش نشده است و هیچ‌کس از مخاطرات این فضا و به‌ویژه اضطراب اطلاعاتی آن درامان نیست. از این‌رو، نهادهای آموزشی، مدنی و رسانه‌ای در ایران باید به این امر کمک کنند. رسانه‌های جمعی از قبیل صداوسیما به دلیل پرمخاطب بودن، در دسترس و سهل‌الوصول بودن، می‌توانند نقش مهمی را در تبیین ضرورت سواد رسانه‌ای در عصر حاضر ایفا کنند. تولید

اثربخشی آموزش سواد رسانه‌ای بر کاهش اضطراب اطلاعاتی دانشجویان ... ❖ ۲۰۱

برنامه‌های تلویزیونی و رادیویی مرتبط با سواد رسانه‌ای و آسیب‌های نوظهور حاصل از گسترش فضاهای ریزوماتیک‌وار شبکه‌های اجتماعی به همراه پخش این برنامه‌ها در ساعت‌های پربیننده، می‌تواند در رفع این مخاطرات ثمربخش باشد. برنامه آموزش سواد رسانه‌ای برای خانواده‌ها چه از طریق وسایل ارتباط جمعی؛ نظیر رادیو و تلویزیون و چه از طریق مؤسسات آموزشی و تربیتی از قبیل مدرسه و نظام آموزشی رسمی باید مورد توجه مسئولان قرار گیرد. همچنین لازم است بین دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی و سازمان‌های رسانه‌ای از جمله صداوسیما، ارتباط مؤثر، مفید و سازنده‌ای در خصوص برگزاری جلسات هم‌اندیشی برگزار شود تا در زمینه اضطراب اطلاعاتی، دلایل پیدایش، راه‌های غلبه و کاهش آن، با بهره‌گیری از سواد رسانه‌ای اقدامات لازم صورت گیرد. برگزاری همایش‌های ملی و بین‌المللی مشترک بین دانشگاه و صداوسیما با عنوان محوری اضطراب اطلاعاتی و سواد رسانه‌ای برای آشنایی دانشجویان با سواد رسانه‌ای و پیامد اضطراب اطلاعاتی آن می‌تواند مفید باشد. بهره‌گیری از پژوهشگران صداوسیما و به‌ویژه توانمندی‌های علمی و انسانی آنان، همچنین دانشجویان مراکز پژوهشی و دانشکده‌ها و دانشگاه‌های وابسته به صداوسیما نیز در طراحی برنامه‌های درسی مراکز آموزشی می‌تواند خلأ موجود در این زمینه را مرتفع سازد.

منابع

- اسمعیل پونکی، الهام؛ اسمعیلی گیوی، محمدرضا و فهیم‌نیا، فاطمه. (۱۳۹۵). بررسی رابطه سواد رسانه‌ای و سواد اطلاعاتی دانشجویان علوم ارتباطات و علم اطلاعات و دانش‌شناسی. پژوهشنامه پردازش و مدیریت اطلاعات، ۳۲ (۲).
- اشرفی‌ریزی، حسن؛ رمضانی، امیر؛ آقاجانی، حامد و کاظم‌پور، زهرا. (۱۳۹۲). بررسی میزان سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی اصفهان. نظام‌ها و خدمات اطلاعاتی، ۲ (۲).
- بصیریان، حسین و بصیریان، رضا. (۱۳۸۵). درآمدی بر سواد رسانه‌ای و تفکر انتقادی. رسانه، ۱۷ (۶۸).

- بلبلی، الهام‌سادات و تربتی، سروناز. (۱۳۹۳). بررسی رابطه میزان استفاده تکنولوژی‌های نوین ارتباطی و سواد رسانه‌ای. *مطالعات رسانه‌ای*، ۹(۲۶).
- بهمنی، لیلا و بوستانی، داریوش. (۱۳۹۴). سواد رسانه‌ای و مصرف‌گرایی (مطالعه موردی: زنان ساکن شهر شیراز). *مطالعات توسعه اجتماعی (توسعه انسانی سابق)*، ۱۰(۱).
- پاتر، جیمز. (۱۳۸۵). تعریف سواد رسانه‌ای (ترجمه لیدا کاوسی). *رسانه*، ۶۸.
- چشمه سهرابی، مظفر و شاهین، اکرم. (۱۳۹۱). مطالعه مقایسه‌ای سواد رسانه‌ای در بین دانشجویان دانشگاه تهران و دانشگاه علوم پزشکی تهران. *الکترونیک در حوزه ارتباطات و رسانه*، ۷(۲).
- حسینی پاکدهی، علیرضا و شبیری، حسنیه‌السادات. (۱۳۹۶). آموزش سواد رسانه‌ای در فضای مجازی (مقایسه وبسایت مدیا اسمارتس کانادا و وبسایت سواد رسانه‌ای ایران). *مطالعات رسانه‌های نوین*، ۳(۹).
- زاهد بابلان، عادل؛ خالقی‌خواه، علی و حسنی، مهدی. (۱۳۹۶). رابطه بین سواد اطلاعاتی و مدیریت زمان با اضطراب پژوهش‌معلمان پژوهنده اردبیل. *تحقیقات کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاهی*، ۵۲(۱).
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی. (۱۳۹۶). تفکر و سواد رسانه‌ای پایه‌دهم دوره دوم متوسطه. تهران: انتشارات کتاب‌های درسی ایران.
- سعید، نسیم و درتاج، فریبا. (۱۳۹۷). رابطه خودکارآمدی تحصیلی و هوش هیجانی با اضطراب در دانشجویان نظام آموزش از راه دور. *پژوهش در نظام‌های آموزشی*، ۱۳۱.
- سلیمان، سفر؛ خسروی، فریبرز و حداد، زهرا. (۱۳۹۲). ارزیابی سواد رسانه‌ای دانشجویان و دانش‌آموزان شهر تهران. *مجله جهانی رسانه - نسخه فارسی*، ۸(۲).
- شجاعی، مهناز و امیرپور، مهناز. (۱۳۹۱). بررسی وضعیت سواد رسانه‌ای دانشجویان خراسان شمالی در جامعه اطلاعاتی. *مطالعات جامعه‌شناختی جوانان*، ۳(۷).
- شریفی، سیدمهدی و کرمی‌نامیوندی، سجاد. (۱۳۹۷). بررسی ابعاد آموزش

اثر بخشی آموزش سواد رسانه‌ای بر کاهش اضطراب اطلاعاتی دانشجویان ... ❖ ۲۰۳

سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی کشور. دین و ارتباطات، ۲۵(۲).

صلواتیان، سیاوش؛ حسینی، سیدبشیر و معتضدی، سینا. (۱۳۹۶). طراحی الگوی آموزش سواد رسانه‌ای به نوجوانان. *مطالعات برنامه‌ریزی آموزشی*، ۶(۱۰).
طلوعی، علی. (۱۳۹۱). *سواد رسانه‌ای، درآمدهای بر شیوه یادگیری و سنجش*. تهران: دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی رسانه‌ها.

عبدلی سلطان احمد، جواد؛ علیزاده، رقیه و حداد، زهرا. (۱۳۹۷). تأثیر سواد رسانه‌ای بر مهارت‌های تفکر انتقادی دانش‌آموزان. *مطالعات رسانه‌ای*، ۱۳(۴۰).
فقیه‌آرام، بتول و ابراهیمی، زهرا. (۱۳۹۶). رابطه سواد رسانه‌ای و سواد اطلاعاتی با مهارت فراشناختی و خلاقیت دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلامشهر. *پژوهش‌های ارتباطی*، ۲۴(۴).

قربانی، محمدرضا؛ نیوشا، بهشته و شاطریان، فاطمه. (۱۳۹۵). ساخت و هنجاریابی آزمون سواد رسانه‌ای جوانان شهر تهران. *پژوهش‌های ارتباطی*، ۲۳(۴).
کریمی نامیوندی، سجاد. (۱۳۹۵). *طراحی الگوی سیاست‌گذاری آموزش سواد رسانه‌ای در نظام تعلیم و تربیت رسمی و عمومی کشور*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، مدیریت رسانه دانشکده مدیریت، دانشگاه تهران.

کریمی نامیوندی، سجاد؛ شریفی، سیدمهدی و جنوی، المیرا. (۱۳۹۶). شناسایی راهکارهای افزایش سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی اعضای هیئت‌علمی و دانشجویان دانشگاه‌های کشور. *پژوهش‌های ارتباطی*، ۲۴(۴).

گاربر، دیانا و مندوزا، کلی. (۱۳۹۵). آموزش سواد رسانه‌ای در رسانه‌های جدید (ترجمه محمدرضا تقوی‌پور و سیدمحمدکاظم اونجی). *فرهنگ مردم ایران*، ۴۵ و ۴۶).

گیدنز، آتونی. (۱۳۸۹). *جامعه‌شناسی* (ترجمه حسن چاوشیان). تهران: نی.
محمودی کوکنده، سیدمحمود. (۱۳۹۰). *بررسی ضرورت آموزش سواد*

رسانه‌ای کودکان و نوجوانان از نگاه متخصصان حوزه آموزش و پرورش. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران.

مقصودی، مسعود و واحد، زهرا. (۱۳۹۷). معرفی چارچوبی شناختی برای طراحی سنجش اثربخشی مداخله‌های ارتقاء مهارت‌های سواد رسانه‌های اجتماعی. رسانه، ۲۹(۱).

نیازی، لیلا؛ زارعی زوارکی، اسماعیل و علی‌آبادی، خدیجه. (۱۳۹۵). تأثیر آموزش سواد رسانه‌ای مبتنی بر میزان آگاهی دانش‌آموزان. مطالعات رسانه‌های نوین، ۲(۷).

همت‌پور، بهاره و نوروزی، حامد. (۱۳۹۶). بررسی مقایسه‌ای سواد رسانه‌ای در بین دانشجویان ارتباطات دانشگاه آزاد اسلامی واحد دماوند و دانشجویان روابط عمومی دانشگاه علمی - کاربردی تهران در سال ۱۳۹۵. رسانه، ۲۸(۴).

یزدیان، امیر. (۱۳۹۱). سواد رسانه‌ای انتقادی: بررسی موردی سطح سواد رسانه‌ای دانشجویان کارشناسی ارشد تحقیق در ارتباطات دانشکده صداوسیما جمهوری اسلامی ایران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه صداوسیما، تهران.

Allison, M. P. (2006). **The Effects of Quality Improvement High-Performance Team Membership on Information Anxiety.** United States California, Touro University International.

Allison, M. P. (2008). **Information Anxiety: Comparison of Samples within the United States Air Force and Linear Analysis of the Political-Military Affairs Strategist Career Field.** Air Command and Staff College.

Angell, H.M. (2005). **What Music Videos Teach At-Risk Adolescent Girls: Making a Case for Media Literacy Curriculum.** A Doctoral Dissertation of Philosophy. University of Florida, 4.

Bawden, D. & Robinson, L. (2009). The Dark Side of Information: Overload, Anxiety and other Paradoxes and Pathologies. **Journal of Information Science**, 35(2), 180-191.

Brown, J. S. & Duguid, P. (2017). **The Social Life of Information: Updated, with a New Preface**. Harvard Business Review Press.

Buckingham, D. (2013). **Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture**. John Wiley & Sons.

Bulger, M. & Davison, P. (2018). **The Promises, Challenges and Futures of Media Literacy**.

Case, D. (Ed). (2007). **Looking for information**. Emerald Group Publishing.

Conhaim, W. (2001). **Review of Information Anxiety 2** [Review of the book Information Anxiety 2, by R. S. Wurman]. Link-Up, 18(3), 11-12.

Diergarten, A. K.; Möckel, T.; Nieding, G. & Ohler, P. (2017). The Impact of Media Literacy on Children's Learning From Films and Hypermedia. **Journal of Applied Developmental Psychology**, 48, 33-41.

Fox, J. (1998). **Conquering information anxiety: Relief from your data glut**. Retrieved from

<http://www.ibt-pep.com/articles/dataglutrelief.doc>

Girard, J. & Allison, M. (2008). Information anxiety: Fact, fable or fallacy. **The Electronic Journal of Knowledge Management**, 6(2), 111-124.

Goldman, A. I. (2018). **Philosophical Applications of Cognitive Science**. Routledge.

Groff, B. D.; Baron, R. S. & Moore, D. L. (1983). Distraction, Attentional Conflict, and Dislike Behavior. **Journal of Experimental Social Psychology**, 19, 359-380.

Hartog, P. (2017). A Generation of Information Anxiety: Refinements and Recommendations. **The Christian Librarian**, 60(1), 44-55.

Hobbs, R. (2018). **Expanding the Concept of Literacy**. In Media Literacy around the World (163-183). Routledge.

Hoq, K. M. G. (2014). Information Overload: Causes, Consequences and Remedies-A Study. **Philosophy and Progress**, 49-68.

Jiao, Q. G. & Onwuegbuzie, A. J. (2004). The Impact of Information Technology on Library Anxiety: The Role of Computer Attitudes. **Information Technology & Libraries**, 23(4), 138-142.

Koc, M. & Barut, E. (2016). Development and Validation of New Media Literacy Scale (NMLS) For University Students. **Computers in Human Behavior**. 63, 834-843.

Kotilainen, S. & Kupiainen, R. (2014). **Media and Information Literacy Policies in Finland**.

Kuhlthau, C. C. (2018). **Literacy in the Information age School: Skills for Lifelong Learning**. In Media Literacy around the World (441-448). Routledge.

Lee, L.; Chen, Der Thanq.; Li, Jen Yi. & Lin, T. B. (2015). Understanding New Media Literacy: The Development of a Measuring Instrument. **Computers & Education**, 85, 84-93.

Littlejohn, A.; Beetham, H. & McGill, L. (2012). Learning at the

Digital Frontier: A Review of Digital Literacies in Theory and Practice. **Journal of Computer Assisted Learning**, 28(6), 547-556.

McLean, S. A.; Paxton, S. J. & Wertheim, E. H. (2016). The Role of Media Literacy in Body Dissatisfaction and Disordered Eating: A systematic Review. **Body Image**, 19, 9-23.

Phang, A. (2005). **Add A Dose of Media Literacy in the Media Diplomas Curriculum and Syllabus**. Portage Publications.

Rapple, C. (2011). **The Role of the Critical Review Article in Alleviating: Information Overload**. Annuals Reviews white papers.

Rhem, A. J. (2016). **Knowledge Management in Practice**. Auerbach Publications.

Schick, A. G.; Gordon, L. A. & Haka, S. (1990). Information Overload: A Temporal Approach. **Accounting, Organizations and Society**, 15, 199.

Schilder, E.; Lockee, B. & SaXxon, D. (2016). The Challenges of Assessing Media Literacy Education. The National Association for Media Literacy Education's. **Journal of Media Literacy Education**, 8(1), 32-48.

Tsiknakis, M. & Kouroubali, A. (2009). Organizational Factors Affecting Successful Adoption of Innovative health Services: A Case Study Employing the FITT Framework. **Medical Informatics**, 78, 1, 39-52.

Warnick, B. (2018). Rhetorical Criticism of Public Discourse on the Internet: eoretical Implications. **In Fifty Years of Rhetoric Society Quarterly** (98-109). Routledge.

Wurman, R. S. (1989). **Information Anxiety**. New York, Doubleday.